

بررسی وضعیت انتشار دایره‌المعارف‌های کودکان و نوجوانان منتشره بین سال‌های ۱۳۸۵ – ۱۳۹۰

مهدی محمدی^۱ | سکینه فلسفین^۲

۱. استادیار و عضو هیأت علمی گروه علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

mahdi.mohammadi203@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات Fsokaineh@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۱/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۰/۰۹

چکیده

هدف: پژوهش حاضر به منظور بررسی وضعیت انتشار دانش‌نامه‌های^۱ فارسی کودکان و نوجوانان منتشره بین سال‌های ۱۳۸۵ – ۱۳۹۰ صورت گرفته است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر، از نوع پژوهش‌های کاربردی است که با استفاده از روش تحلیل محتوا و با بکارگیری سیاهه واریسی محقق ساخته صورت گرفته است. از آنجا که برای مقایسه متغیرهای ترتیبی نمی‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد، برای این منظور از آزمون میانه و یا آزمون کروسکال والیس استفاده شد. جامعه پژوهش را ۱۵۰ عنوان دانش‌نامه منتشر شده بین سال‌های مذکور تشکیل می‌دهند که از پایگاه خانه کتاب شناسایی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که از ۱۵۰ عنوان منتشره، ۴۵ اثر (۳۰ درصد) دانش‌نامه عمومی و ۱۰۵ اثر (۷۰ درصد) دانش‌نامه تخصصی است. سال ۱۳۸۸ با ۳۴ عنوان بیشترین آثار منتشره را در خود جای داده است. ۸۶ درصد آثار در تهران و ۱۴ درصد در دیگر استان‌ها منتشر شده بودند.

نتیجه‌گیری: بررسی نوع آثار منتشر شده نشان داد که دانش‌نامه‌های ترجمه‌ای در مقایسه با آثار تألیفی از درصد بیشتری برخوردار بودند و از نظر گروه‌های سنی نیز بیشترین آثار جهت استفاده گروه سنی «۵» منتشر شده است. از لحاظ وضعیت ویراستاری، دایره‌المعارف‌های تألیفی در مقایسه با کتاب‌های ترجمه‌ای از وضعیت مناسبی برخوردار نبودند و قیمت آثار منتشره در طول سال‌های مورد بررسی رو به افزایش بوده است.

واژه‌های کلیدی: دانش‌نامه‌ها، کودکان و نوجوانان، منابع مرجع، کتاب‌های مرجع.

^۱ در هر قسمت از مقاله منظور از دانش‌نامه، همان دایره‌المعارف است.

مقدمه

کودکان و نوجوانان، از سرمایه‌های ملی به شمار می‌آیند که در توسعه آینده هر کشوری تأثیرگذارند. توجه به آن‌ها، سرمایه گذاری سودمندی است که نتایج قابل توجهی به همراه خواهد داشت. مشکل‌های روحی کودک و نوجوان، از جمله عواملی است که مانع رشد و به ثمر نشستن این سرمایه ملی است. توجه به پرورش کودکان از اصولی است که همیشه مدنظر اندیشمندان جوامع مختلف بوده است. ژان ژاک روسو^۱، اندیشمند مطرح جهانی معتقد است که «شاخه نو دمیده یک درخت باید توسط باغبان، طبق اصولی بسته شود تا فرم و شکل مطلوب به خود گرفته و متناسب با هدف تربیت شود. کودکان و اطفال خردسال هم باید به همین ترتیب تحت تعلیم و تربیت قرار گیرند» (نقل شده در قزل‌ایاغ، ۱۳۸۳).

نگاه به کودکان و نوجوانان امروز به عنوان سازندگان فردا، ایجاب کرده که مسئولان امر در چشم انداز بیست ساله ایران (افق ۱۴۰۴) جایگاه نخست اقتصادی، علمی و فناوری را در منطقه برای ایران در نظر بگیرند (رحماندوست، ۱۳۹۳). پرورش این سرمایه‌های عظیم الهی خارج از توان یک شخص یا نهاد اجتماعی است و در پرورش همه جانبه آن‌ها بایستی عوامل متعددی از جمله خانواده، مدرسه، اجتماع، رادیو و تلویزیون، کتاب و سایر رسانه‌ها اطلاعاتی در تعامل با هم و به صورت هماهنگ عمل کنند تا دستاوردهای همدیگر را خنثی نکنند (امیری، ۱۳۷۳).

یکی از توجهات خاصی که باید نسبت به این قشر به عمل آید، کتابخوانی بارآوردن آنها است. مطالعه و تحقیق اساس تولید علمی است و توجه به کتاب و کتابخوانی نشانگر رشد فرهنگی و ملی هر کشور است و تعداد کتاب‌ها و نشریه‌های منتشر شده هر کشور در یک سال، کتابخانه‌ها، کتابخوان‌ها، نویسندگان، مترجمان و ناشران به عنوان معیارهای اساسی توسعه یافتگی کشورها، مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بنابراین، گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی، توسعه کتابخانه‌ها، چاپ و انتشار کتاب و شیوه بهره‌گیری از این ابزار بی‌رقیب فرهنگی،

1. Jean Jacques Rousseau

ضرورت رشد و تعالی جامعه است و در این میان، ایجاد رغبت و عادت به مطالعه و کتابخوانی در بین کودکان و نوجوانان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

شناخت ویژگی‌ها، توانایی‌ها، نیازها و علایق کودکان و نوجوانان، این مسئولیت را متوجه مربیان، والدین، کتابداران، نویسندگان، تصویرگران و هنرمندان می‌کند تا بکوشند تا آنچه در توان دارند در خدمت رشد آنان بکارگیرند. از نمونه بارز این گونه فعالیت‌ها، انتشار آثار مناسب مطالعاتی در قالب ادبیات کودکان و نوجوانان است (باب‌الحوائجی، یزدیان‌راد، ۱۳۸۹). گونه دیگری که همیشه در کنار ادبیات کودکان مطرح است، خواندنی‌های کودکان و نوجوانان است که در برگزیده کتاب‌های مرجع، کتاب‌های غیرداستانی و شرح‌حال‌ها و ... می‌باشد و از منابع مهم علمی برای کودکان و نوجوانان به شمار می‌روند که نبایستی جایگاه آن‌ها را دست کم گرفته شود. کتاب‌های مرجع، گونه‌ای دیگر از خواندنی‌های کودکان هستند که حاوی اطلاعات موثقی برای پاسخ‌گویی به سؤال‌های خوانندگان هستند (علیجانی، ۱۳۸۸). نمونه‌ای از این کتاب‌های مرجع، دانش‌نامه‌ها هستند که به سؤال‌های مختلف افراد در زمینه‌های گوناگون به صورتی مختصر ولی مفید جواب می‌دهند (حجازی، ۱۳۷۹). دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان از ابزارهای مهم فرهنگی و فرهنگ‌سازی در جامعه محسوب می‌شوند. چنانچه به انتشار این گونه آثار اهمیت ندهیم و یا آن‌ها را کم‌رنگ جلوه دهیم، کلیه اقدامات صورت گرفته در این راستا خنثی شده و ره به جایی نخواهد برد. پس از این رو، لازم است در انتشار کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان، به ویژه دانش‌نامه‌ها حساسیت بیشتری به خرج داد. با این وجود، تاکنون پژوهش مستقلی در زمینه ارزیابی وضعیت دایره‌المعارف‌های منتشره برای کودکان و نوجوانان صورت نگرفته و این رسالت مهم را پژوهش حاضر به دوش کشیده و قصد دارد مشخص سازد که وضعیت انتشار دایره‌المعارف‌های کودکان و نوجوانان در طول سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ چگونه می‌باشد؟ مشخص کردن نارسایی‌ها و خلاءهای موجود و ارائه پیشنهادهایی برای ناشران، نویسندگان و

معیارهای بیشتری را رعایت کرده بودند. کتاب‌های تألیفی - ترجمه‌ای در مقایسه با آثار تألیفی و آثار ترجمه‌ای معیارهای مورد نظر را رعایت کرده بودند.

محمدی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان "بررسی وضعیت انتشار داستان‌های دینی کودکان و نوجوانان بین سال‌های ۱۳۸۰ - ۱۳۸۵"، پس از تحلیل محتوای ۲۹۱ کتاب داستانی منتشره بین سال‌های گفته شده دریافت که تصویرگران مرد در کتاب‌های مورد بررسی فعال‌تر از زنان ظاهر شده‌اند و بیشترین آثار در سال ۱۳۸۵ منتشر شده است و تنها هفت شهر در انتشار داستان‌های دینی فعال بودند و گروه سنی «ب و ج» بیشترین آثار را به خود اختصاص داده‌اند و ناشران خصوصی بیش از ناشران دولتی حضور پررنگ‌تری داشته‌اند و همچنین ناشران خصوصی بیشتر از ناشران عمومی افزایش قیمت داشته‌اند.

برخانی (۱۳۸۲) در پژوهشی با منظور ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی کودکان و نوجوانان ۱۶ - ۱۰ ساله در پنجاه سال اخیر ایران و نشان دادن فضاهای خالی و کمبودهای موجود، پس از ارزیابی ۸۲ اثر منتشره در بازه زمانی مورد مطالعه، دریافت که از کل آثار بررسی شده حدود ۵٪ از آن‌ها مطابق با ملاک‌ها و معیارهای کتاب‌های مرجع و ملاک‌های کتاب‌های کودکان و نوجوانان بوده‌اند.

طاهری لطفی (۱۳۷۱) در پژوهشی پیمایشی به منظور ارزیابی وضعیت کتاب‌های کودکان و نوجوان منتشر شده بین سال‌های ۱۳۵۷ - ۱۳۷۱، به این نتیجه رسید که برای کسب اطلاعات از واقعیت‌های موجود درباره کتاب‌های کودکان و نوجوانان بایستی تحقیقات متعددی با استفاده از روش‌های پیمایشی و تحلیل محتوا صورت گیرد. وی پس از بررسی کلیه کتاب‌های منتشره برای کودکان و نوجوانان در طول پانزده سال بعد از انقلاب اسلامی پیشنهاد داد که بایستی سیاست‌های مدونی در خصوص پرداختن به موضوع‌های گوناگون و نشر بیشتر آثار در حوزه‌های غیر داستانی و توجه به نشر آثار مرجع تدوین گردد.

مرور پیشینه‌ها نشان می‌دهد که علیرغم آن که سالانه هزاران کتاب برای استفاده کودکان و نوجوانان منتشر می‌شود، هنوز

مسئولین فرهنگی کشور، دورنمایی است که نوشته حاضر بر خود تصور کرده است.

کتاب‌های منتشر شده برای کودکان و نوجوانان در تحقیقات متعددی از زوایای مختلف، مورد ارزیابی قرار گرفتند و همه ساله تحقیقات بی‌شماری در این خصوص منتشر می‌گردد. در این پژوهش نیز ضمن جست‌وجوی پایگاه پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات (ایرانداک)^۱، کتابخانه ملی و مرکز اسناد جمهوری اسلامی ایران، چکیده پایان‌نامه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی، نشریات تخصصی حوزه ادبیات کودک و بررسی پایان‌نامه‌های موجود در کتابخانه‌های مراکز تخصصی ادبیات کودکان و نوجوانان اعم از کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان^۲، شورای کتاب کودک^۳ و بررسی پایگاه‌های مقالات فارسی اعم از مگ‌ایران^۴، نورمگز^۵، سید^۶ و پورتال علوم انسانی^۷ و... دریافتیم که در خصوص بررسی وضعیت انتشار کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان پژوهش مستقلی انجام نشده است. اما در مورد بررسی وضعیت کتاب‌های منتشره برای کودکان و نوجوانان تحقیقاتی مختلفی صورت گرفته که از نمونه‌های آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

فلسفین (۱۳۹۱) در پژوهشی به منظور بررسی وضعیت کتاب‌های مرجع چاپی فارسی کودکان و نوجوانان منتشره بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ و تعیین میزان مطابقت آنها با معیارهای کتاب‌های مرجع، پس از بررسی ۲۱۶ عنوان (۱۵۰ اثر دانش‌نامه، ۳۳ واژه‌نامه، ۸ سرگذشت‌نامه، ۱۸ منبع مرجع فوری، ۷ منبع مرجع جغرافیایی) دریافت که معیارهای ارزیابی کلی در تعداد زیادی از کتاب‌ها به صورت کاملاً مطلوبی رعایت نشده است. همچنین در معیارهای اختصاصی در بین انواع کتاب‌های مرجع تقریباً سرگذشت‌نامه‌های جمعی نسبتاً

1. www.Irandoc.ac.ir

2. <http://www.kanoonparvaresh.com>

3. www.cbc.ir

4. www.magiran.com

5. www.noormags.com

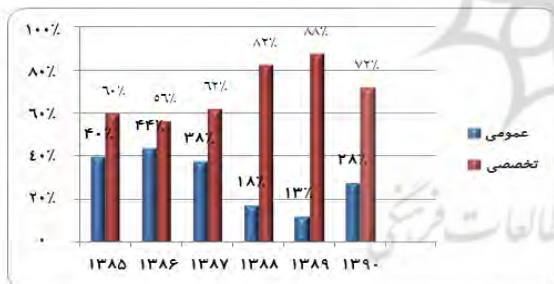
6. www.sid.ir

7. www.ensani.ir

پژوهش حاضر از نوع کاربردی است که با استفاده از روش تحلیل محتوا صورت گرفته است. جامعه‌ی آماری آن را ۱۵۸ دانش‌نامه‌های چاپی فارسی منتشره بین سال‌های مورد بررسی تشکیل می‌دهند که از پایگاه خانه کتاب ایران استخراج شدند. برای گردآوری داده‌های مورد نیاز از سیاهه‌ی واری محقق ساخته‌ای استفاده شده که پس از مطالعه منابع تخصصی تدوین و جهت تعیین روایی آن در اختیار چند تن از استادان گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و کارشناسان مراکز تخصصی ادبیات کودکان از جمله شورای کتاب کودک قرار گرفت. داده‌های گردآوری شده با نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و یافته‌ها در قالب جداول و نمودارهای آماری ارائه شده است.

یافته‌های پژوهش

در پاسخ به سوال اول پژوهش مبنی بر وضعیت انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان در طول سال‌های مورد بررسی چگونه است؟ اطلاعات نمودار ۱ فراهم شده است.

نمودار ۱. نوع دانش‌نامه‌ها برحسب سال‌های مورد بررسی

همان‌طور که نمودار ۱ نشان می‌دهد، در طول سال‌های مورد بررسی، تعداد دانش‌نامه‌های تخصصی بیشتر از دانش‌نامه‌های عمومی است و در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ انتشار دانش‌نامه‌های عمومی با افت شدیدی رو به رو بوده است. انتشار دایره‌المعارف‌های تخصصی کودکان و نوجوانان از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ به‌طور یکنواختی روندی رو به رشد داشته است. این روند در سال ۱۳۸۹ به نقطه اوج خود رسیده،

ضرورت ارزیابی‌های جامع از وضعیت آثار منتشرشده جایی در بین تحقیقات دانشگاهی احساس نشده است؛ از چهار تحقیق صورت گرفته، دو تا به بررسی وضعیت کلی کتاب‌های کودکان و نوجوانان و دو اثر نیز به بررسی وضعیت کتاب‌های مرجع پرداخته است. لازم است تحقیقات علمی متعددی در مورد هر گروه از کتاب‌های کودکان اعم از داستان‌های تألیفی، داستان‌های ترجمه‌ای، داستان‌های دینی، داستان‌های فانتزی یا هر گروه از کتاب‌های مرجع اعم از دایره‌المعارف‌ها، واژه‌نامه‌ها و سرگذشت‌نامه‌ها و... صورت گیرد که هر کدام بایستی با معیارهای خاص خود ارزیابی شوند. این پژوهش را شاید بتوان فتح بابی در این حوزه دانست که به‌طور ویژه به بررسی دایره‌المعارف‌های منتشره پرداخته است.

این پژوهش سعی دارد تا به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ‌های مناسب بدهد:

۱. وضعیت انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان در طول سال‌های مورد بررسی چگونه بوده است؟
۲. وضعیت انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان در طول سال‌های مورد بررسی از نظر تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-ترجمه‌ای و گروه‌های سنی چگونه بوده است؟
۳. نوسانات قیمت دانش‌نامه‌های منتشره در طول سال‌های مورد بررسی چگونه بوده است؟
۴. وضعیت دانش‌نامه‌های مورد بررسی از نظر استفاده از خدمات ویراستاری چگونه است؟
۵. پراکندگی جغرافیایی ناشران در انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان چگونه بوده و ناشران هسته در این حوزه چه ناشرانی هستند؟
۶. میزان مشارکت زنان و مردان در انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان چگونه بوده است؟

روش پژوهش

پرسش دوم به بررسی وضعیت انتشارانواع دایره‌المعارف‌ها برحسب تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی - ترجمه‌ای بر حسب هر کدام از گروه‌های سنی در بین سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ اختصاص یافته است. نتایج در جدول ۱ قابل مشاهده است.

سپس سیری نزولی یافته و در سال ۱۳۸۶ به پایین‌ترین میزان خود رسیده است. همچنین در ارتباط با انتشار دایره المعارف‌های عمومی، به خصوص در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ وضعیت نگران کننده‌تر است.

جدول ۱. بررسی وضعیت توزیع انواع کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان در طول سال‌های مورد بررسی

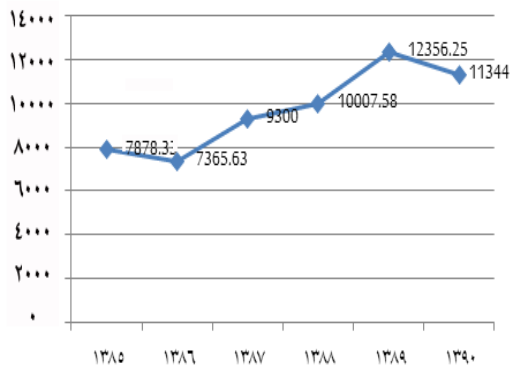
نوع آثار	تألیفی		ترجمه‌ای		تألیفی-ترجمه‌ای		کل
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
گستره موضوعی							
عمومی	۱۹	%۵۵.۹	۲۶	%۲۳.۰	۰	%۰.۰	۴۵
تخصصی	۱۵	%۴۴.۱	۸۷	%۷۷.۰	۱۱	%۱۰۰.۰	۱۱۳
کل	۳۴	%۱۰۰.۰	۱۱۳	%۱۰۰.۰	۱۱	%۱۰۰.۰	۱۵۸

حاکمی از ضعف انتشار دایره‌المعارف‌های تألیفی است. در خصوص نمایش گروه‌های سنی آثار منتشره در طول سال‌های مورد بررسی داده‌های جدول ۲ فراهم شده است.

با توجه به داده‌های جدول ۱، از مجموع ۱۵۸ اثر مورد بررسی ۷۱/۵ درصد دایره‌المعارف تخصصی، ۲۸ درصد عمومی بوده است و کتاب‌های ترجمه‌ای بیشترین فراوانی را نسبت به انواع دانش‌نامه‌ها، به خود اختصاص داده‌اند. این آمار

جدول ۲. دانش‌نامه‌ها برحسب، گروه سنی، نوع اثر و سال انتشار

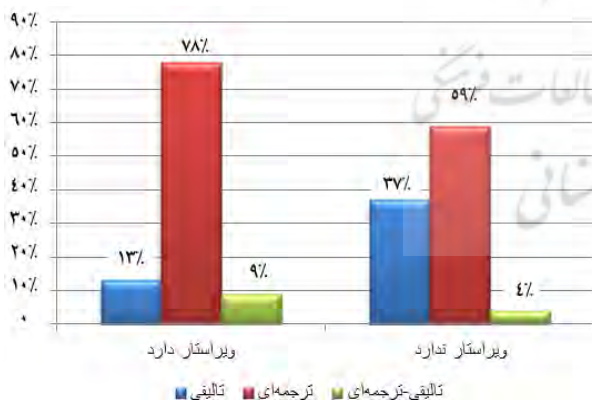
گروه سنی	نوع اثر	سال انتشار					
		۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
الف و ب	ترجمه‌ای	-	-	-	-	-	۱
	ترجمه‌ای	۱	۱	-	۲	۱	۵
ب و ج	ترجمه‌ای	۱	-	۶	-	۶	۱۴
	تألیفی - ترجمه‌ای	۱	-	۱	-	۲	۴
ج	تألیفی	۰	۱	۱	۰	۳	۶
	ترجمه‌ای	۴	۳	۶	۵	۰	۱۸
ج و د	تألیفی	-	-	۱	۱	۰	۲
	ترجمه‌ای	-	-	۴	۴	۳	۴
د	تألیفی - ترجمه‌ای	-	-	۱	۰	۱	۳
	تألیفی	۱	۲	۳	۷	۴	۲۰
د و ه	ترجمه‌ای	۱۸	۹	۵	۱۲	۶	۵۴
	تألیفی - ترجمه‌ای	۳	۲	۲	۰	۲	۹
جمع	تألیفی	-	۱	۳	-	۲	۷
	جمع	۲۹	۱۹	۳۳	۳۱	۱۹	۱۵۸

نمودار ۳. قیمت دانش‌نامه‌ها برحسب سال‌های مورد بررسی

همان‌طور که نمودار ۳ نشان می‌دهد، قیمت دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان در طول سال‌های مورد بررسی با نوساناتی همراه بوده است. در سال ۱۳۸۹ بیشترین میانگین و در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۹۰ با کاهش قیمت رو به رو بودیم که شاید بی‌ارتباط به تحولات سیاسی کشور در این سال‌ها نبوده است.

سؤال چهارم پژوهش به بررسی وضعیت دانش‌نامه‌های مورد بررسی از نظر استفاده از خدمات ویراستاری اختصاص یافته است که نمودار ۴ وضعیت آن را به خوبی نمایش می‌دهد.

نمودار ۴. وضعیت ویراستاری در انواع کتاب‌های مرجع

کودک و نوجوان

همان‌طور که در نمودار ۴ مشخص است، در نمونه‌های مختلف دانش‌نامه‌ها اعم از تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی-

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، سال ۱۳۸۷ با ۳۳ عنوان در رتبه اول، سال ۱۳۸۸ با ۳۱ عنوان در رتبه دوم و سال ۱۳۸۵ با ۲۹ عنوان در رتبه سوم قرار دارد. سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۹ با ۱۹ عنوان اثر منتشره، کمترین آثار را در خود جای دادند. از نظر گروه سنی نیز، گروه سنی «د» با ۸۳ عنوان در رتبه نخست قرار گرفته است. گروه‌های سنی «ج» و «ج و د» در رتبه‌های بعدی قرار دارند که در نمودار زیر به راحتی قابل مشاهده است.

گروه سنی

نمودار ۲. میزان پراکندگی گروه سنی کودکان و نوجوانان

همان‌طور که نمودار ۲ نشان می‌دهد، گروه سنی «د» با ۸۳ عنوان در رتبه اول، گروه سنی «ج» با ۲۴ عنوان و «ج-د» با ۲۰ عنوان در رتبه‌های اول تا سوم قرار دارند.

یکی از عوامل مهم برای انتخاب کتاب، علاوه بر فاکتورهایی چون اعتبار نویسندگان، کیفیت محتوا و...، قیمت آثار است. هرچه قیمت کتاب مناسب‌تر باشد، استقبال از آن بیشتر خواهد بود. چون این مسئله مستقیماً به توان اقتصادی خانواده‌ها بستگی دارد. پس از این رو، سوال سوم پژوهش به بررسی نوسانات قیمت دانش‌نامه‌های منتشره در طول سال‌های مورد بررسی اختصاص یافته است که در نمودار ۳ داده‌های آماری آن نشان داده شده است.

کودکان نشان می‌دهد. در همین راستا، سؤال پنجم پژوهش به بررسی پراکندگی جغرافیایی ناشران در انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان و تعیین ناشران هسته اختصاص یافته بود که داده‌های آماری آن در جدول ۳ آورده شده است.

ترجمه‌ای از خدمات ویراستاری استفاده شده است، اگر بخواهیم نسبت هر کدام را به صورت مجزا بررسی کنیم در کتاب‌های تألیفی و تألیفی - ترجمه‌ای نسبت به کتاب‌های ترجمه‌ای از خدمات ویراستاری کمی استفاده شده است. محل نشر، عاملی است که پراکندگی جغرافیایی و میزان مشارکت نواحی مختلف کشور را در انتشار دانش‌نامه‌های

جدول ۳. توزیع پراکندگی ناشران کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان در طول سال‌های مورد بررسی

نوع کتاب	تألیفی		ترجمه‌ای		کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
تهران	۲۳	۶۷.۶٪	۱۱	۱۰۰.۰٪	۱۳۷	۸۶.۷٪
شهرستان	۱۱	۳۲.۴٪	۰	۰.۰٪	۲۱	۱۳.۳٪
کل	۳۴	۱۰۰.۰٪	۱۱	۱۰۰.۰٪	۱۵۸	۱۰۰.۰٪

شده‌اند. بخش دوم پرسش به تعیین ناشران هسته اختصاص داشت که داده‌های جدول ۴ ناشران هسته در تولید دانش‌نامه‌های کودکان را نشان می‌دهد.

همان‌طور که داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد، استان تهران با انتشار ۱۳۷ اثر (۸۶.۷٪) بیشترین سهم را در تولید آثار برعهده داشت. بقیه آثار (۱۳.۳٪) در استان‌های دیگر منتشر

جدول ۴. ناشران هسته کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان در طول سال‌های مورد بررسی

ناشر	تألیفی	ترجمه‌ای	تألیفی-ترجمه‌ای	کل
کتاب مهتاب	۳	۳۳	۳	۳۹
پیام آزادی	۰	۱۴	۲	۱۶
کتاب‌های بنفشه	۳	۹	۰	۱۲
آفتاب هشتم	۱۱	۰	۰	۱۱

نمودار ۵. وضعیت جنسیت نویسندگان کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان در طول سال‌های بررسی

همان‌طور که داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد، ناشران مهتاب، پیام آزادی، کتاب‌های بنفشه و آفتاب هشتم از فعال‌ترین ناشران کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان هستند که عمده فعالیت آن‌ها نیز در زمینه کتاب‌های ترجمه‌ای می‌باشد و نکته‌ی قابل توجه این است که فقط ناشر آفتاب هشتم تمام کتاب‌هایش تألیفی است که ۱۱ کتاب می‌باشد.

سؤال ششم پژوهش به بررسی نقش زنان و مردان در انتشار دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان اختصاص یافته‌ها است که نمودار ۴ داده‌های آماری آن را نشان می‌دهد.

بسیاری داشته است که حاکی از کم توجهی به آثار تألیفی است. در خصوص پیشی گرفتن آثار تألیفی به آثار ترجمه‌ای دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. خلعتبری (۱۳۹۳) در این خصوص معتقد است که «اما با داشتن این همه نویسنده خوب، هیچ وقت به آن‌ها بها نمی‌دهیم و هیچ ارزشی برای تألیف قائل نیستیم و همه جا هم اگر نگاه کنیم کتاب‌هایی که خریداری می‌شود ترجمه است». نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور و برخی از نهادهای دولتی و خصوصی نیز در خرید آثار، بیشتر به خرید آثار ترجمه‌ای اهتمام دارند. پیشتر طوری بود که به هر کتاب ترجمه‌ای اجازه نشر نمی‌دادند، اما امروزه این حساسیت وجود ندارد و این موضوع باعث می‌شود نویسندگان ما تحلیل برونند؛ این وظیفه مسئولان است که به این مهم توجه کنند.

دکتر حری از اندیشمندان مطرح در حوزه آثار مرجع معتقد است: دایره‌المعارف همان قدر که از فرهنگ بومی (به معنای وسیع کلمه) تأثیر می‌پذیرند، بر فرهنگ بومی و اصحاب فرهنگ بومی نیز اثر می‌گذارند و میزان این اثرگذاری بسته به تلاشی است که در فرهنگی کردن دایره‌المعارف، در مرحله تولید صورت گرفته است (حری، ۱۳۷۵).

بررسی گروه سنی دانش‌نامه‌های منتشر شده نشان داد که گروه سنی «الف و ب»، «د و ه» جزء گروه‌هایی هستند که کمترین آثار منتشر شده را در خود جای داده بودند. کمبود آثار مرجع در گروه سنی «الف» (قبل از دبستان) به طور کامل طبیعی است. اما کمبود آثار مرجع در گروه‌های سنی «د و ه» حاکی از آن است که محققان ما در تولید آثاری که بتواند رضایت خوانندگان دوره‌های راهنمایی و دبیرستان را جلب کند با مشکل‌هایی مواجه هستند چون این دو گروه، گروه‌هایی هستند که هر اثر تولید شده را به راحتی پذیرا نیستند. البته کمبود آثار تولید شده متناسب با نیازها و علایق گروه‌های سنی «د و ه» فقط مختص منابع مرجع نیست بلکه محمدی نیز در بررسی داستان‌های دینی به این اشاره داشته که آثار تولید شده در این دو گروه در مقایسه با سایر گروه‌ها در اقلیت بوده است (محمدی، ۱۳۸۹). همچنین در گزارش شورای کتاب از وضعیت کتاب کودک و نوجوان در سال ۱۳۹۰ به این آسیب‌ها

همان‌طور که داده‌های نمودار ۵ نشان می‌دهد، ۵۸ اثر توسط زنان، ۶۳ اثر توسط مردان و ۱۶ اثر با مشارکت زنان و مردان نوشته شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اطلاعات اخذ شده از پایگاه خانه کتاب ایران که یکی از کامل‌ترین پایگاه‌های اطلاع‌رسانی در حوزه‌ی چاپ و نشر می‌باشد، در طول سال‌های مورد بررسی در کل ۱۵۸ عنوان دانش‌نامه برای استفاده کودکان و نوجوانان منتشر شده است. از ۱۵۸ اثر منتشر شده، ۴۵ عنوان (۲۸/۵ درصد) دانش‌نامه عمومی و ۱۱۳ عنوان (۷۱/۵ درصد) دانش‌نامه تخصصی بوده است. اختلاف آشکاری بین دانش‌نامه‌های عمومی و اختصاصی حاکی از آن است که نوعی نگرش تخصصی در همه حوزه‌ها حاکم بوده و اندیشمندان آن حوزه اهتمام خاصی بر تولید آثار مرجع آن رشته داشته‌اند. از طرفی دیگر، آمار ارائه شده سختی تولید دانش‌نامه‌های عمومی را که لازمه آن دور هم گردآوردن اندیشمندان حوزه‌های مختلف علمی است گوشزد می‌کند و بیانگر آن است که هنوز کشور در تأسیس مراکز علمی-پژوهشی با استخدام نیروهای متخصص حوزه‌های مختلف علمی جهت تولید آثار مرجع عمومی با مشکل‌هایی رو به رو است.

بررسی آثار منتشره از نظر تألیف و ترجمه نشان داد که از ۱۵۸ عنوان اثر منتشره، ۱۱۳ عنوان (۷۱/۵ درصد) اثر ترجمه‌ای و ۲۸/۵ درصد تألیفی و ترجمه‌ای بوده است. بالا بودن درصد آثار ترجمه‌ای از یک طرف گویای این هست که در بازار نشر از سوی خوانندگان و علاقه‌مندان، تقاضا برای تهیه آثار مرجع زیاد است و تولید این گونه آثار که فقط به وجود چندین مترجم زبردست نیاز دارد سهل‌الوصول‌ترین راه برای پاسخ‌گویی بر عطش بازار است. از طرف دیگر، عدم تناسب فرهنگی بین آثار ترجمه‌ای که برای مخاطب جوامع دیگری تهیه شده برای خواننده ایرانی را به رخ می‌کشد. این ارقام نشان از آن است که تعداد آثار ترجمه‌ای، همه ساله افزایش

شده‌اند و یا در صورت بهره‌مندی از خدمات ویراستار، نام ویراستار را قید نکرده‌اند. نتایج یافته‌های محمدی (۱۳۸۹) نیز نشان داد که فقط ۵/۸ درصد آثار دارای ویراستار بودند. این امر حاکی از آن است که هنوز این مهم هنوز در بین ناشران ایرانی حتی در بین ناشران دولتی که در مقایسه با ناشران خصوصی کمتر با دغدغه مالی رو به رو هستند، جایگاه چندانی ندارد و به تعبیر حجوانی (۱۳۸۸) «بخش مغفول مانده در مدیریت نشر است، در حالی که توسعه نشر بخشی از توسعه فرهنگی است و آموزش صنعت نشر نیز باید در کشور به صورت جدی دنبال شود».

فانی (۱۳۹۳) یکی دیگر از متخصصان در تولید کتاب مرجع، در اهمیت ویراستاری معتقد است که «کار ویراستاری در اصل بر دو نوع است: زبانی و محتوایی؛ دایره المعارف پاسخ‌گو به سؤال‌ها است و باید صحت و دقت داشته باشد، یعنی اطلاعاتی که به فرد می‌دهد باید دقیق و صحیح باشد. این ویراستاران محتوایی‌اند که باید بررسی کنند و اغلاط و اشتباهات را اصلاح کنند؛ گاهی اوقات ویرایش زبانی اهمیت ویژه می‌یابد، برای نمونه در فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان نویسندگان تخصصی در حوزه فیزیک مقاله‌ای می‌نویسد که ویراستار باید آن را در حد فهم کودکان و نوجوانان در بیاورد اگر از این لحاظ در نظر بگیریم، ویرایش زبانی برای آن‌ها خیلی حیاتی است». ویراستاری دایره المعارف‌ها کاری بسیار شاق و مشکل است، و درعین حال گاهی بی‌ارج نیز هست. گرگین (۱۳۷۵) در نقش ویراستاری معتقد است که «نقش ویراستار در تدوین فرهنگ‌نامه‌ها، بارزتر از متن کتاب‌های دیگر است و دقت، توجه بسیار و آگاهی فراوان می‌خواهد. در اصطلاح، ویراستار فرهنگ‌نامه، دایه‌ای که فرزندش را بزرگ کند و پروراند، اما مسئول خوب و بد وی نباشد، نیست، این مسئولیت همواره با اوست». پس در نتیجه اهمیت ویراستار را نباید فراموش کنیم.

بررسی وضعیت انتشار دانش‌نامه‌ها نشان داد که ناشران تهرانی با چاپ بیش از ۸۶ درصد اثر، بیشتر از ناشرانی که در حوزه نشر در دیگر استان‌ها فعالیت می‌کنند، این آمار حاکی از

اشاره شده است که برخی از موضوع‌های مورد نیاز و علاقه کودکان و نوجوانان به کلی فراموش شده و بین موضوع‌های دیگر هم توازن برقرار نیست. برخی از ناشران مرجع با وجود تجربه طولانی در چاپ کتاب مرجع بعضی از نکات ضروری را در تدوین این منابع رعایت نکردند.

از عوامل مؤثر در جذب خواننده می‌توان به قیمت آثار تولید شده اشاره کرد، چرا که قیمت با قدرت اقتصادی خانواده‌ها ارتباط مستقیم داشته و بالا بودن قیمت اثر تولید شده به راحتی آن را از سبد مطالعاتی خوانندگان خارج می‌کند. بررسی قیمت آثار تولید شده نشان داد که میانگین قیمت رو به رشد بوده است به خصوص در سال ۱۳۸۵ صعود قیمت بیشتر چشمگیر است. یکی از عوامل مؤثر در قیمت‌گذاری آثار، قیمت کاغذ مورد استفاده است که به عنوان یک کالای استراتژیک تأثیر مستقیمی بر این مقوله دارد. تورانیان (۱۳۹۳) یکی از ناشران مطرح در این خصوص معتقد است که «هر چقدر تیراژ کم می‌شود قیمت کتاب‌ها افزایش پیدا می‌کند؛ قیمت کتاب تأثیر زیادی بر روی مطالعه دارد و حمایت‌های دولتی و مسئولین نیز تأثیر زیادی بر این امر دارد». نیلی (۱۳۹۳) یکی دیگر از ناشران در این خصوص معتقد است که ما باید در زمینه تولید کاغذ نیز همانند تولید گندم خودکفا باشیم و وقتی این اتفاق نمی‌افتد، ما با یک تلاطم قیمت و فشار سیاسی بین المللی رو به رو هستیم. کتاب‌هایی مثل دانش‌نامه‌ها که زیرساخت فرهنگی یک کشور را تشکیل می‌دهند باید از سوی دولت‌ها به خوبی حمایت شوند. البته نوسانات حاکم بر جریان نشر و تأثیرگذاری آن بر قیمت آثار تولید شده در همه جنبه‌های پدیده نشر قابل مشاهده است. به طوری که محمدی نیز در بررسی قیمت داستان‌های دینی عنوان می‌کند که قیمت آثار تولید شده در طول سال‌های مختلف رو به رشد بوده است (محمدی، ۱۳۸۹).

توجه بر امر ویراستاری و استفاده از خدمات ویراستاران در تولید آثار، نقش بسزایی دارد. بررسی وضعیت ویراستاری آثار مورد بررسی نشان داد که متأسفانه هنوز بخش عمده‌ای از دایره‌المعارف‌ها بدون استفاده از خدمات ویراستاری منتشر

آن است که امکانات چاپ و نشر بیشتر در تهران بوده و استان‌های دیگر علیرغم قدمت بیشترشان در امر نشر، هنوز از امکانات لازم برای تولید آثار مرجع برخوردار نیستند. این شرایط ایجاب می‌کند که از شبکه توزیع قوی برخوردار باشیم تا آثار چاپ شده در تهران در سایر نقاط کشور قابل دستیابی باشد. یافته‌های محمدی نیز نشان داده بود که ۷ استان در انتشار داستان‌های دینی کودکان نقش داشتند (محمدی، ۱۳۸۹). این در حالی است که می‌توان با استفاده از توانایی و ظرفیتی که در دیگر استان‌ها وجود دارد و همچنین با تأمین منابع و زیرساخت‌های مورد نیاز برای انتشار آثار در این استان‌ها، علاوه بر اشتغال‌زایی و توسعه صنعت چاپ، هزینه تمام شده بسیاری از آثار را کاهش داد و چرخه توزیع را با ایجاد فروشگاه و نمایشگاه دائمی توسعه داد.

آذرنگ (۱۳۸۱) معتقد است که «پدیدآورندگان آثار بیشتری تولید کنند و ناشران نیز بیشتر منتشر کنند؛ خوانندگان بیشتر بخوانند؛ هر سیاست و برنامه‌ای که بتواند این سه فعالیت را در نظر بگیرد و وسعت دهد، با اطمینان در راه برطرف کردن مشکل‌های نشر در ایران و ایجاد آینده‌ای امید بخش گام نهاده است و دست یافتن به چنین رهیافتی، به تحولی در نگرش سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مجریان امور فرهنگی و نشر دارد». بررسی میزان مشارکت زنان و مردان در تولید دانش‌نامه‌ها نشان داد که مردان در کتاب‌های تألیفی و زنان در کتاب‌های ترجمه‌ای حضور پررنگ‌تری دارند و در میزان حضورشان در کتاب‌های تألیفی - ترجمه‌ای تقریباً یکسان هستند. براساس گزارش‌های سازمان آمار، در زمان حاضر جمعیت کودکان و نوجوانان کشور حدود ۳۵ میلیون نفر است. اما براساس این آمار شاید حدود ۲۰ هزار عنوان کتاب در سال منتشر می‌شود. متوسط شمارگان (تیراژ) کتاب‌ها هم مشخص است. در زمان حاضر کتاب‌هایی که بیش از سه هزار شماره منتشر شوند، بسیار کم هستند. به طور معمول از هر عنوان کتاب، هزار یا دو هزار شماره منتشر می‌شود. یعنی ۲۰ هزار عنوان کتاب و از هر کدام تقریباً ۲ هزار شماره؛ به عبارتی در

طول یک سال حدود ۴۰ میلیون شماره کتاب برای همان جمعیت ۳۵ میلیون نفری منتشر می‌شود (رحماندوست، ۱۳۹۳). بنابراین، می‌توانیم بگوییم برای هر کودک و نوجوان در طول یک سال تنها یک کتاب منتشر می‌شود. باید بررسی کنیم در کشورهایی که سطح مطالعه بالایی دارند آیا تعداد شمارگان کتاب‌هایشان این گونه است؟

با توجه به نتایج حاصله، در راستای حل مشکل‌هایی شناسایی شده، پیشنهاد می‌گردد:

- با توجه به تمرکز بیش از حد دانش‌نامه‌های تولید شده در بخش دایره‌المعارف‌های تخصصی، لازم است انتشار دانش‌نامه‌های عمومی که به امکانات بیشتر و استفاده از نیروهای محقق در زمینه‌های تخصصی مختلف نیاز دارد تقویت گردد و این امر توجه و اهتمام مسئولان نیاز دارد. لازم است دولت و مسئولان بسترسازی‌های مناسب را در این خصوص به عمل آورده و امکانات و تسهیلات مورد نیاز بیشتری را در اختیار سازمان‌های تخصصی قرار دهند تا آن‌ها بتوانند به این مهم جامه عمل بپوشانند؛
- با توجه به این که بیش از ۷۰ درصد دانش‌نامه‌های تولید شده آثار ترجمه‌ای بودند، لازم است مسئولان امر حمایت‌های لازم را از آثار تألیفی به عمل آورند؛ چرا که این گونه آثار، دقیق بر اساس نیازها و علایق مخاطبان در بستر فرهنگی و اعتقادی جامعه تدوین می‌شود؛
- با توجه به غلبه آثار متناسب با سطح درک و فهم گروه سنی «د» (دوره راهنمایی) نسبت به بقیه آثار، لازم است مسئولان فرهنگی و پدیدآورندگان، تدوین آثار متناسب با نیازهای کودکان دبستانی و دبیرستانی را سرلوحه کارهای خود قرار دهند هر چند که تهیه این گونه آثار ویژگی‌ها و شرایط خاص خود را می‌طلبد؛
- همان طور که داده‌های مربوط به ناشران نشان داد که فقط ۴ ناشر هسته در زمینه چاپ کتاب‌های مرجع کودک و نوجوان وجود دارد، ضروری است دولت و

خلعتبری، ف. (۱۳۹۳). *انتقاد یک ناشر از وضعیت نامناسب بخش کودک و نوجوان/ نهادهای دولتی کتاب ترجمه می‌خرند*. قابل دسترسی از:

[http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13930\(۹۳/۴/۱۷\).2170012](http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13930(۹۳/۴/۱۷).2170012)

رحماندوست، م. (۱۳۹۳). *وضعیت نشر کتاب کودک و نوجوان در گفت‌وگو با «مصطفی رحماندوست»*. قابل دسترسی از:

<http://www.irna.ir/fa/News> (۱۳۹۳/۰۴/۱۷).

سیمای جمهوری اسلامی ایران، مناظره، شبکه ۱. ۵ اردیبهشت ۱۳۹۳.

طاهری لطفی، م. (۱۳۷۸). *بررسی وضعیت کتاب‌های کودکان و نوجوانان ۱۳۵۷-۱۳۷۱*. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران.

فانی، ک. (۱۳۷۵). *دایره المعارف نویسی و مشکلات آن*. کیهان فرهنگی، ویژه‌نامه *دایره‌المعارف‌ها و دانش‌نامه‌ها*، ۱۳ (۱۲۷)، ۱۱۵.

فلسفین، س. (۱۳۹۱). *بررسی وضعیت کتاب‌های مرجع چاپی فارسی کودکان و نوجوانان منتشره با معیارهای موجود (۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه قم.

قول ایاغ، ث. (۱۳۸۸). *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن (مواد و خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

گرگین، ا. (۱۳۷۵). *ویرایش فرهنگ‌نامه‌ای؛ سادگی و ایجاز*. کیهان فرهنگی، ویژه‌نامه *دایره‌المعارف‌ها و دانش‌نامه‌ها*، ۱۳ (۱۲۷)، ۱۳۱.

محمدی، م. (۱۳۸۹). *بررسی وضعیت انتشار داستان‌های دینی کودکان و نوجوانان بین سال‌های ۱۳۸۰ - ۱۳۸۵*. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۴، ۵۵.

علیجانی، ر. (۱۳۸۸). *خدمات مرجع و اطلاع‌یابی: از نظریه تا عمل*. تهران: چاپار.

میرهادی، خ؛ آهی، ل؛ صنعتی زاده کرمانی مهدخت، ت. (۱۳۵۷). *گذری در ادبیات کودکان*. تهران: شورای کتاب کودک.

هاشمی نسب، ص. (۱۳۷۱). *کودکان و ادبیات رسمی ایران: بررسی جنبه‌های مختلف بازنویسی از ادبیات کلاسیک ایران برای کودکان و نوجوانان*. تهران: سروش.

مسئولان حمایت‌های بیشتری را از این ناشران به عمل آورده و بسترهای لازم را برای ورود دیگر ناشران به این عرصه فراهم سازند؛

- با توجه به اینکه قیمت کتاب ارتباط مستقیمی با میزان استقبال خوانندگان با آثار تولید شده دارد، لازم است امکانات و تسهیلات لازم از جمله کاغذ و وام‌های بلند مدت برای تولید این گونه منابع، با هزینه کم و ثابت نگه داشتن قیمت آثار تولید شده در اختیار ناشران قرار گیرد؛

- با توجه به تمرکز بیش از حد آثار تولیدی در استان تهران و پایین بودن نقش ناشران شهرستانی در تولید و انتشار آثار مرجع، لازم است شبکه توزیع مناسبی فراهم گردد که کودکان مناطق دور دست نیز به راحتی بتوانند آثار تولید شده را تهیه نمایند.

منابع

آذرنگ، ع. ح. (۱۳۸۶). *مبانی نشر کتاب*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

باب‌الحوایجی، ف؛ یزدیان راد، م. (۱۳۸۹). *تحلیل محتوای مقالات مجلات تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره ترویج کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره ترویج کتابخوانی و کتابخانه‌های کودکان از سال ۱۳۷۸ - ۱۳۸۷*. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۶ (۴)، ۳۱-۵۳.

برخانی، ا. (۱۳۸۴). *ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی (کودکان و نوجوانان ۱۰ تا ۱۶ ساله در پنجاه ساله اخیر)*. *پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان*، ۴۲، ۱۰۸.

بخشی‌پور، ط. (۱۳۸۹). *تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی (بخوانیم و بنویسیم) دوره ابتدایی از نظر میزان ارتباط آن با مفاهیم آموزش شهروندی*. پایان نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.

حجوانی، م. (۱۳۸۸). *نقش سرویراستار در صنعت نشر کتاب کودک و نوجوان، ویژه‌نامه دومین نمایشگاه تخصصی*، ۳۳.

حجازی (فراهانی)، ب. (۱۳۷۹). *ادبیات کودک و نوجوان: ویژگی‌ها و جنبه‌ها*. تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.